

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇALIŞMA HAYATI

Kenan Ören¹ • Hasan Yüksel²

ÖZET

Çalışma hayatı, insanlığın var oluşundan beri her zaman mevcut olmuştur. Ancak günümüzdeki anlayışa uygun çalışma hayatı Sanayi Devrimi'nin bir ürünüdür. Çünkü Sanayi Devrimi'nden önce modern anlamda fabrikalar veya iş yerleri mevcut değildi. Sanayi Devrimi'nden önceki çalışma hayatı, üst tabaka ve alt tabaka ayrımı ile sınırları çizilmiş ve alt tabakanın üst tabakaya hizmetleri şeklinde kendisini göstermiştir. Çalışma hayatı, Sanayi Devrimi Dönemi sonrasında belli süreçlerden geçerek farklı boyutlar kazanmış ve günümüzdeki esnek çalışma modelleriyle de revize edilmiştir. Bu çalışmada çalışma hayatı, Sanayi Devrimi Öncesi ve Sanayi Devrimi Dönemi ve Sanayi Devrimi Sonrası şeklindeki devreler bağlamında ele alınmış ve bu devrelerde geçirdiği değişim süreci analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Hayatı, Sanayi Devrimi, Çalışma Tarihi, İş.

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi, Isparta, koren25@hotmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Doktora Öğrencisi, Okutman, Isparta

WORKING LIFE FROM PAST TO PRESENT

Kenan Ören • Hasan Yüksel

ABSTRACT

Working life has always existed since the existence time of human being. However, working life in accordance with the present comprehension is the production of the Industrial Revolution, because, there had been no modern factories and working places in working life before the Industrial Revolution. Working life had been drawn the linei between "Upper Class" and "Under Class" at that time and revealed itself in the form of serving of under class to upper class. Working life obtained different dimensions through certain processes after the term of Industrial Revolution and has been revised by means of today's flexible working models. In this study, working life has been held by the contexts in terms working life before Industrial Revolution, during the Industrial Revolution and after the Industrial Revolution and its changing process has been analysed during these terms.

Keywords: Working Life, Industrial Revolution, Labour History, Work.

GİRİŞ

Çalışmanın resmi anlamda bir değer ifade etmesi için çalışanın kayıtlı olarak istihdam edilmesi gerekir. Oysa birçok insan, sıradan meşguliyetlerini ya da boş zaman değerlendirmelerini bile “çalışma” olarak değerlendirebilmektedir. Bu değerlendirme “iş” kavramında da kendisini gösterir. İnsanlar, sunmuş olduğunuz bir teklife karşı olumsuz cevap anlamında “işim var” derken, belki de başka birisiyle buluşmasını kast ederek “işim var” diyebilmektedir. Burada da kast edilen şey, başka bir meşguliyetin varlığıdır. Bu bağlamda, yapılan hangi işin “çalışma” olarak ele alınacağı, çalışmanın yapıldığı toplumsal şartlar, zaman ve mekâna göre değişebilmektedir. Dolayısıyla var olan zaman, mekân ve kültürel şartlar yapılan işin çalışma olarak nitelenebilmesinin en önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır^{3/4}.

Çalışma, insan ihtiyaçlarından kaynaklanan ve medenî bir varlık olarak insanın toplumsal ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir olgudur, diğer bir ifadeyle çalışma, toplumda cereyan eden olaylar zinciri ve genellikle sosyal bir olgunun varlığında ortaya çıkar. Ancak herhangi bir sosyal olgunun iş ya da çalışma olarak ele alınabilmesi için, öncelikle üstlenildiği şartların özel olması gerekmekte ve bu şartlar ve olguların diğerleri tarafından yorumlanma şekli oldukça önem kazanmaktadır. Herhangi bir olgunun iş, boş zaman aktivitesi ya da her ikisi veya hiçbiri şeklinde değerlendirilmeye tabi tutulması için o olgunun gerçekleştiği zaman, mekân ve sosyal şartların göz önüne alınması da gerekmektedir⁵. Aksi takdirde her etkinliğin veya faaliyetin çalışma olarak değerlendirilmesi kavram kargaşasının oluşmasına neden olmaktadır.

Sanayi Devrimii’ndan önce çalışma, insanın sadece günlük ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirmiş olduğu eylem olarak nitelendirilirdi. İnsanoğlunun yaratılışından bu yana var olan süreç değerlendirildiğinde, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devrimii’ndan sonra çalışma kavramı, düzenli olarak bir örgütte çalışma ve istihdam edilme ve bu emeğin karşılığı

³ Keser Aşkın, **Çalışma Psikolojisi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2009, s. 2.

⁴ Bozkurt Veysel, **Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği**, Alesta Basım Yayın, Bursa, 2000, ss. 15-17.

⁵ Grint Keith, **The Sociology of Work**, Blackwell Publishing, USA, 1998, s. 6./ Adıgüzel, Orhan, Hasan Yüksel, "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramıve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi", Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt:48, Sayı:553, 2011, ss.87-99.

olarak da ücret ödeme olgusu olarak ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra modern ve resmî anlamda işçinin “işçi”; çalışmanın ise “çalışma” değeri kazanması için bir de çalışanın kayıtlı olması; yani bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olması gerekmektedir. Bu yüzden, mevcut çalışma kavramı, sanayileşme süreciyle ortaya çıkan endüstriyel kapitalizmin günümüze yansıyan bir terimidir, denebilir.

Küreselleşen dünyamızda ise çalışma çok farklı boyutlar kazanmış. Fiziksel olarak çalışma artık çok fazla anlama taşımamaya başlamıştır. Bunun yerine zihinsel çalışma; diğer bir ifadeyle bilgi yönünün ön plana alınması ve yönetilmesi daha fazla değer kazanmaya başlamıştır. Örneğin bugün dünyanın en zenginleri arasında yer alan “Apple” veya “Microsoft” gibi firmalar fiziksel çalışmanın değil, zihinsel çalışmanın birer ürünü olmuşlardır. Bu bağlamda “marka” satmak veya “know how” pazarlamak, fabrika satmanın önüne geçmiştir. Bu yüzden, küreselleşen dünyada artık beden gücünün yerini, zihin gücü; diğer bir ifadeyle niteliksel değerler almıştır. Günümüz iş dünyasında niteliksel açıdan donanımlı insanlar iş bulmada çok fazla zorluk çekmemektedirler.

1-ÇALIŞMA VE İŞ KAVRAMI

Çalışma kavramının çok değişik tanımları ve algılamaları mevcuttur: Etimolojik olarak eski Yunanlılar ve Romalılarda “acı”, “yorgunluk” ve “zahmet” anlamlarına gelmektedir⁶. Bu açıdan çalışma, sıkıntılı bir süreç ancak emeğin karşılığı olarak elde edilen ücret ve izin bağlamında düşünülecek olursa keyifli bir süreçtir ve hem kültürde hem de bireylerin davranışlarında meydana gelen doğal toplumdaki planlı topluma geçiş şeklinde tanımlanan sosyal değişimin de en önemli göstergelerindendir⁷. Diğer bir ifadeyle çalışma, bir şey yapmak, oluşturmak, ortaya koymak ve hem bedensel hem de zihinsel bir çaba ve emek süreci olarak ele alınabilir⁸. Başka bir tanıma göre ise çalışmak için harcanan bu çabanın ve emeğin belli

⁶ Lordoğlu Kuvvet, Özkaplan Nurcan, Törüner Mete, **Çalışma İktisadı**, Beta Yayınları 3. Baskı, İstanbul, 1999, s. 1.

⁷Jain T. R., Khanna O.P., Grover M.L., Singla R.K., **Industrial Sociology, Economics and Management**, V.K. Publications, New Delhi, 2006, s. 3. / Adıgüzel, Orhan, Hasan Yüksel, “Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi”, Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt:48, Sayı:553, 2011, ss.87-99.

⁸ Püsküllüoğlu Ali **Türkçe Sözlük**, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 349.

bir amaca yönelik ve planlı olması gerekmektedir⁹. Bu tanıma göre öncelikle çalışma kavramı, belirli bir yerde makineler vasıtasıyla yapılan ve işgörenlerin her gün gidip geldiği, ev ve aile yaşamının kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir üretme süreci ve eylemi olarak ifade edilebilir. İkinci olarak ise çalışma, işgörenin emeğini pazarlamasına paralel olarak ve işgücü de dahil her şeyin bir fiyatı olduğu prensibinden hareketle aylık, haftalık, günlük ya da saatlik bir ödeme faaliyeti olarak ele alınabilir¹⁰. Bu bağlamda çalışma, bir işin ifası ve bu ifadan kaynaklanan bir ücretin elde edilmesi olarak değerlendirilmektedir. İş Hukuku açısından bakıldığında ise iş görenin işverene bağımlı olması ve bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olması gerekmektedir.

Çalışma hayatı, insanın sosyal hayattaki en önemli bir konumunu ve insan yaşamının büyük bir kısmını oluşturmakta ve kişisel değer sembolü olarak değerlendirilmektedir. Zira insanın bir toplumdaki statüsünü belirleyen onun yaptığı işle ilişkilendirilebilmektedir. Bu bağlamda iş ve bu işin uygulanması anlamına gelen çalışma, statü, ekonomik bağımsızlık ve dini özgürlük sağlamakta, kişinin var olan potansiyelini harekete geçirmesine yardımcı olmaktadır. Ancak diğer taraftan çalışma, hem zihinsel hem de bedensel olarak yorgunluk, bitkinlik, tükenmişlik gibi olumsuz çağrışımları da beraberinde getirmektedir. Bu açıdan ele alındığında çalışma, hem hizmet hem de mal üretmek anlamına gelen çalışma hem olumlu hem de olumsuz yanlarıyla birlikte değerlendirilmelidir¹¹. Ancak her iki durumda da, çalışma insanın hayattaki ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir faktör olduğundan, insanın ruhsal tatmin sağlaması da çalışmayla doğrudan ilişkilidir. Çalışmayan insanların ruhsal yapısında olumsuz etkiler oluşabilmektedir.

Çalışma yaşamı, genellikle bireylerin işleriyle uğraşarak geçirdikleri zamanları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Daha geniş anlamda bakıldığında ise, çalışma yaşamının bir ömür boyu bireyler üzerinde etkisi büyük olan, iş dışı yaşamın gelişimi ve planlanmasında da baskın role sahip bir kavram olduğu görülmektedir. Bu açıdan çalışma yaşamı, insanın ilk defa bir iş sahibi olma yani çalışma isteği ile başlayıp, aktif çalışma yaşamı-

⁹ Soyer Serap, **Çalışma Sosyolojisi**, Saray Yayınları, 1996, s. 41.

¹⁰ Edgell Stephen, **The Sociology of Work, Continuity and Change in Paid and Unpaid Work**, Sage Publications, 2006, s.

¹¹ Grint, a.g.e., s.1.

nın sona ermesinden sonra, işe ilişkin maddi ve manevi kazançlar sürdüğü sürece devam etmektedir¹².

Çalışma yaşamına ilişkin beklentiler genellikle, işin iyi bir gelir getirmesi, iş güvencesinin olması, yapılan işin ilgi çekici ve anlamlı bir şeyler yapıldığı hissini vermesi, işin kendi başına yapılabilen ve sorumluk bilinci gerektiren nitelikte olması, çalışma arkadaşlarıyla iyi ilişkiler, kariyer imkânlarının olması, yapılan işin saygı ve kabul görmesi, çalışma zamanlarının ve boş zamanın bireysel ihtiyaçlara uygun olması ve işin çalışan insana kendini geliştirme imkânı vermesidir¹³.

İş kavramına gelince, aktif bir kavram olan çalışmanın aksine iş kavramı pasif bir kavramdır ve insan çalışırsa iş de aktifleşir. İş, yaşamın en merkezi alanlarından biri olarak insan için büyük önem taşımaktadır. Zira ekonomik ve sosyal yaşam için, iş olmaksızın düşünülemez. İş, çok genel olarak sürdürmesi amacına yönelik zihinsel ve bedensel her uğraş olarak tanımlanmakta ve işin bugüne kadar yapılan tanımlamalarındaki başlıca özellikler belirlenmiştir. Buna göre, iş bir faaliyettir; toplumsal boyutu vardır; iş görülme sürecinde bir yük, zahmet ve çaba olarak yaşanabileceği gibi, bir gurur nedeni, bir sevinç ve mutluluk kaynağı olarak algılanabilir; insanın bedensel, zihinsel ve ruhsal gücünün sürekli kullanımını gerektirir. Kurallar çerçevesinde ve planlı çabalarla belirli bir amaca hizmet eder; mal veya hizmet üretimi sağlar, bu yönüyle içinde yaşanılan çevreyi değiştirir; bireysel ve toplumsal ihtiyaçların giderilmesini sağlar; aynı zamanda işi yapan insanın kendisini de değiştirebilen özellikler taşır ve iş bir başka kişi veya kurumun plan ve denetiminde yapılıyorsa, maddi ve manevi karşılığı olan bir kavram olarak işten bahsedilmektedir¹⁴.

2-SOSYO-PSİKOLOJİK AÇIDAN ÇALIŞMA KAVRAMI

İnsanî ilişkiler ve bu insanî ilişkilerin etkileşimi; yani sosyolojik açıdan, insanın bireysel davranışları olarak; yani psikolojik açıdan ele alındığında çalışma çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira çalışma, sosyolojik veya sosyo-psikolojik açıdan, iş ve sosyal çevre etkileşimi ve bu etkileşimin işgücü performansına olan etkisini de gündeme getirmektedir.

¹² Tınar, a.g.e. s. 8-9.

¹³ Tınar, a.g.e. , s. 10-11.

¹⁴ Tınar, a.g.e s. 5-6.

Diğer bir ifadeyle iş görenler çalışma hayatı ile aile ya da sosyal çevrenin etkileşimi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bilindiği gibi, sosyoloji, toplumu ve toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan etkileşimi inceleyen bir bilim dalıdır. İnsanın toplumsal ve bireysel (sosyo-psikolojik) ilişkiler açısından davranışlarını, bu ilişkilerden doğan insan davranışlarını şekillendiren faktörleri, sosyal hayatın bireysel davranışı ve bireysel davranışın sosyal yaşamı nasıl etkilediğini konu edinir. Sosyoloji, kendimizi ve sosyal dünyayı daha iyi anlamamızı sağlar. Temel odak noktası insan yaşamı, bu yaşamın değişimi ve gelişimidir¹⁵. Bu anlamda boş zaman aktivitelerinin yanında bireyin içinde yer aldığı yakın akrabalar, aile, sosyal etkinlikler, arkadaş grupları, kulüpler, dernekler gibi çalışma dışı yaşam unsurları, ve çalışma hayatında meydana gelen değişim ve gelişimde sosyolojinin ilgi alanına girmektedir¹⁶. Bütün bu ilişkiler ise iş görenin çalışma hayatını yakından ilgilendiren faktörleri beraberinde getirmekte, olumlu ilişkiler iş görenin performansını artırmakta; olumsuz ilişkiler ise, iş görenin performansını ve etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Sanayi İnkılabı öncesinde doğal bir yaşam süren ancak endüstrileşmeyle beraber ev yaşamı ve iş yaşamı arasına sıkışan insanoğlu, var olduğundan bu yana yaşayabilmek için sürekli çalışmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi'nden önce insanlar kendi tarlasında ekip biçmiş ve onu tüketmiş ancak insanoğlunun yaşamında bir dönüm noktası olan Sanayi Devrimi'nden sonra ise insanlık makinelere bağımlı hale gelmiş ve hayat bu işleyişe göre planlanmıştır. Başka bir ifadeyle, insanlık Sanayi Devrimi ile beraber tabii bir hayattan sunî bir hayata geçiş yapmış ve "çalışma"nın tanımı da buna paralel olarak değişmiştir¹⁷. Bu bağlamda, üretim faktörlerinin en önemli faktörü olan insan, artık tek başına değil; diğer

¹⁵Kendall Diana, **Sociology in Our Times The Essentials**, Cengage Learning Products, USA, 2008, s. 4./ Adıgüzel, Orhan, Hasan Yüksel, "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi", *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt:48, Sayı:553, 2011, ss.87-99.

¹⁶Savcı İlkay, "Çalışma Yaşamı ile Çalışma Dışı Yaşam Alanlarının İlişkisi Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 54-4, 1999, s. 150. Adıgüzel, Orhan, Hasan Yüksel, "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi", *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt:48, Sayı:553, 2011, ss.87-99.

¹⁷ Watson Tony J., *Sociology, Work and Industry*, Routledge & Kegan Paul Publication, USA, 2004, s. 1.

önemli bir faktörü olan sermaye, yani üretim yapan üretim araçlarıyla bir bütünlük arz etmeye başlamıştır.

Çalışmanın anlamı işgören açısından yüzyıllardır farklılaşsa da, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar çalışma, bireyin tam hayatının merkezinde olagelmıştır. Ancak teknolojinin gelişmesiyle işgörenlerin beklentilerinde meydana gelen birtakım değişimlere paralel olarak çalışmanın anlamı da sorgulanmaya başlamıştır. Hele hele sınırlı olan kadın işgücünde bu teknolojik gelişmeler stres, monotonluk, tatmin olamama ve psikolojik taciz gibi ruhsal bunalımları da beraberinde getirmiş ve işgörenler hem işlerinden hem de yöneticilerden yakınmaya başlamışlardır¹⁸.

İşten beklentimiz ne olmalıdır sorusu genel itibarıyla işin birey açısından ne anlama geldiğiyle alakalıdır. Çalışma, ücret gibi amaçsal bir getisi olan değer şeklinde mi yorumlanmalıdır? Yoksa, çalışma kişiyi tatmin eden uğraşlar bütünü müdür? İşgörenlerin bu sorulara verecekleri cevaplar, onların tecrübe ve zevkleriyle ayrıca tatmin olmaktan ne anladıklarıyla ilişkilendirilebilir¹⁹. Yapılışı, düzenlenişi ve ödüllendirilişi yaşamın diğer kısımlarını da etkileyen çalışma²⁰, genel hatlarıyla değerlendirildiğinde şu anlamlara gelmektedir^{21/22}:

- Çalışanın hayatını devam ettirebilmesi için çalışma, ekonomik bir kaynak olma özelliğine sahiptir.
- Çalışma olgusu, bireye statü ve prestij sağlamaktadır. Bu açıdan ele alındığında çalışma, bazen kişiye çok para kazandıran değil, bireye toplumda statü ve prestij sağlayan aktivite olarak değerlendirilebilir.
- İşgörenin toplumda kabul görmesini sağlayan çalışma, ona ait olma hissi de kazandırır.
- Hayatın devamı için çalışma sosyal ve toplumsal bir ödevdir.

¹⁸ Sabuncuoğlu Zeyyad, **Çalışma Psikolojisi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1987, s.2.

¹⁹ Muirhead Russell, **Just Work**, Harvard College Publication, USA, 2004, s. 3

²⁰ Langton John, "Proletarianization in the Industrial Revolution: Regionalism and Kinship in the Labour Markets of the British Coal Industry from the Seventeenth to the Nineteenth Centuries", **Transactions of the Institute of British Geographers**, Blackwell Publishing, Vol 25, No 1, 2000, s. 32./ Adıgüzel, Orhan, Hasan Yüksel, "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi", **Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt:48, Sayı:553, 2011, ss.87-99.

²¹ Keser, a.g.e., s. 6.

²² Sevil İdil Demren, "Zorlamadan ve Zorlanmadan Yaşamak: Sevdiğiniz İş Yapın", **Kaynak Dergisi**, Sayı 11: 2002.

• Zaman zaman bireye haz veren çoğu zaman da acı veren çalışma, bireyin kendisini psikolojik olarak etkiler. Dolayısıyla çalışma bazen psikolojik tatmin aracı olurken bazen de acı kaynağı olabilmektedir.

• Çalışma, paylaşma, dayanışma ve işbirliği duygularını geliştirerek bireyde sosyal yeteneklerin gelişimine de katkıda bulunur.

• Zaman planlaması gerektiren ve kişiyi boşlukta kalma riskinden kurtaran çalışma, kişinin yaşamının da düzene girmesine olanak sağlar.

• Çalışma, bireyin üretkenliğini geliştirerek bireyin yaşamına anlam katar ve bireyin hem kimliğini hem de kişiliğini geliştirmesine katkıda bulunur.

• Çalışmanın anlamıyla alakalı sunulan bu kavramsal perspektif çalışmanın önemli ekonomik, siyasi ve sosyal değişim dönemlerinde ortaya çıkan sosyolojiyle olan ilişkisini de ortaya koymuştur²³.

Yukarıda sayılan ve çalışmanın karakteristiklerini vurgulayan faktörler, insanın toplumdaki fiziksel ve zihinsel konumunu, statüsünü ve toplumsal ilişkilerinin mahiyetini belirleyen faktörlerdir. Çalışma hayatı olmayan bireylerin bütün bu faktörlerden mahrum kalması, ister istemez, o bireyi toplumdaki soyutlayacak ve hatta dışlanmasına neden olabilecektir. Bu da böyle bir biyerin sosyo-psikolojik yapısının olumsuz etkilenmesine sebep olabilecektir.

3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE EKONOMİK GELİŞİM SÜRECİ VE ÇALIŞMA HAYATINA YANSIMALARI

Çalışma olgusunu Sanayi Devrimi ile ilişkilendirmeden önce ekonominin geçmişten günümüze geçirdiği devreleri ve buna bağlı olarak da çalışma hayatının mahiyetini genel bir bakış çerçevesinde ele almakta fayda vardır. Bu bağlamda ekonomik hayat aşağıdaki devrelerden geçerek günümüze kadar ulaşmıştır²⁴:

• **M.Ö. 5000’li yıllarda “Yerleşik Düzene Geçiş” sürecinde uygulanan “Takas Ekonomisi”:** Bu dönemde çalışma hayatı günlük yaşam mücadelesi için yapılan faaliyetleri içermektedir. Eşyanın eşya ile takas edilmesi

²³ Cornfield Daniel B. ve Hodson Randy, **Worlds of Work**, Building an International Sociology of Work, Plenum Publishers, 2002, s.3.

²⁴ Ören, Kenan, Sosyal Politika, Pelikan Yayınları, İstanbul, s.12/ Kerem Alkin, TSPAKB’de yayınlanan “GENEL EKONOMİ” isimli ders notlarından uyarlanmış ve tarafımdan yorumlanmıştır.

dönemi olan bu devrede çalışma eylemleri çok sınırlı bir çevrede meydana gelmiştir.

- **M.Ö. 3000’li yıllarda uygulanan “Fiyata Dayalı Mübadele Sistemi”:** Bu dönemde çalışma hayatı ürettiğini belli bir fiyat karşılığında satma faaliyetlerini içerdiğinden ilkel anlamda resmî bir çalışma eylemi olarak değerlendirilebilir.

- **M.Ö. 2000’li yıllarda uygulanan ve Birinci Aşama olarak isimlendirilen “Bimetalizm (Altın ve Gümüş Para Kullanımı) Dönemi:** İlk olarak metal paraların kullanıldığı bu dönemde alış-verişlerde para kullanılmış, ticaret hayatı önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ancak bu dönemde altın ve gümüşü elinde bulunduran yine zenginler yani aristokratlar olmuş, çalışan kesim yine karın tokluğuna çalışmak zorunda kalmıştır.

- **15,-16. yy.da İkinci Aşama olarak isimlendirilen “Keşifler Dönemi”:** Bu dönemde ticari savaşlar, kölelik, sömürgecilik, hammaddenin nakli gibi tüm dünyayı saran bir süreç başlamış ve “Küreselleşme”nin ilk temelleri atılmıştır. Ancak bu dönemdeki çalışma kavramı günümüzdeki çalışma kavramıyla örtüşmemektedir. Zira bu dönemlerde daha çok esirler, köleler ve serfler çalışmakta ve bu çalışmalarının karşılığında sadece fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdir.

- **17. yy.da “Merkantilizm ve Fizyokrasi Akımları”nın başlaması:** Bu dönemde (1692) Dünyanın ilk “Merkez Bankası” İngiltere’de kurulmuş ve altın karşılığında “banknote”; yani emanet edilen altının miktarını gösteren bir banka notu şeklinde belgeler basılmıştır. Bu belgeler bilahare çalışma hayatının önemli bir aracı olan “kâğıt para” şeklinde insan yaşamında yerini almıştır.

- **18. yy.da (1750) Üçüncü Aşama niteliğinde olan “Klasik Düşünce Okulu”nun temeli atıldı:** Bu dönem Sanayi Devrimi’nin başlangıca olarak önemli bir kilometre taşıdır. Bu dönemde modern anlamda esiriyet döneminden “eciriyet” dönemine; yani ücretli çalışma dönemine geçiş süreci başlamıştır.

- **20.yy.da ise Neo-Klasik Okul kurularak Dördüncü Aşama tesis edildi:** Bu devrede 1929 Ekonomik Buhranı patlak verdi ve Kapitalist düşünce büyük bir yara aldı. Bu bağlamda, J Maynard Keynes tarafından Keynesyen Okul’un temeli atıldı ve devletçi politikalar devreye girdi. Çalışma hayatı bu dönemde önemli sorunlar yaşadı. Arz fazlasının doğurduğu durgunluktan kaynaklanan bu dönemde “tensikat”lar; yani toplu işten çıkarmalar kümülatif bir şekilde arttı.

- **1973 yılında 1.Petrol Krizi meydana geldi:** Bu olay ekonomide 5.Km Taşı olarak tarihte yerini aldı. Bu tür krizler ister istemez çalışma hayatını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Gerek ekonomik krizler ve gerekse finansal krizler olsun, bütün krizler sonuçta çalışma hayatını olumsuz bir şekilde etkiler ve tensikatlar kaçınılmaz bir şekilde devreye girer.

- **1980’de “Dışa Açık Büyüme” politikaları ekonomide 6.Km Taşını oluşturdu:** Bu büyüme olgusu “küreselleşme” olgusunu hızlandırdı. Küresel aktörler dünya çapında istihdam oluşturan yatırımları hızlandırdılar.

- **11 Eylül 2001’de Neo-Liberal Modelin devreye girmesi “Bırakınız Yapsınlar (Laissez Faire)” akımını güçlendirdi:** Bu devrede dünyanın siyasî konjonktürü değişti ve savaşların, yeni ekonomik modellerin bir miladı oldu. Bu devrede küresel aktörler savaşlarla harp endüstrisini geliştirerek üretim kapasitesini artırdı.

4-ÇALIŞMA OLGUSUNUN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GELİŞİM SÜRECİ

Çalışma hayatının tarihsel gelişimi, insanoğlunun tarihsel süreci ile paralellik arz etmektedir. Ancak kurumsal ve resmî anlamda çalışma, Sanayi Devrimini Dönemi ve sonrasında anlam kazanmıştır. Çünkü Sanayi Devrimi’nden önce çalışanların çoğu köle, esir veya serflerden oluşmaktaydı. Asiller, aristokratlar, feodal veya otokrat yöneticiler böyle bir çalışma kapsamının içinde değillerdi. Bu bağlamda çalışmanın gerçek anlamdaki tarihsel gelişiminin Sanayi Devrimi ile başladığı söylenmektedir.

İlkel toplumlarda çalışma olgusuna bakıldığında, bu dönemde insanların doğayı tanıma ve doğaya hâkim olma süreçlerinin yaşandığı görülmektedir. İlkel dönemde yani ilk insan topluluklarının var olduğu dönemde, geçimin temeli öncelikle toplayıcılık ve daha sonra da avcılıktır. Aynı zamanda insanlar bu dönemde doğanın tutsağı durumundadırlar. Doğayı değiştirebilecek bilgi birikimine sahip değillerdir. Hayatlarını devam ettirebilmek ve vahşi hayvanlara karşı kendilerini güven altına alabilmek için zamanla araç yapmaya başlamışlardır. İlk araçların kullanılmaya başlanması ile yavaş yavaş insanlık gelişmeye başlamıştır. Avcı ve toplayıcı toplumlarda insanlar, hayvanları avlayarak, balık tutarak, yabani meyve ve bitkiler ile böcekleri toplayarak hayatlarını sürdürmektedirler. İnsanlar doğada buldukları ile yetinmek zorundadır. Bu toplumlarda toplayıcılık kadınların görevi iken,

erkekler avcılık yapmaktadır ve bu da cinsiyete dayalı işbölümünün ilk örneklerindedir²⁵.

Toprağın işlenmeye başlanması ile birlikte toplumların hayatlarında önemli değişimlere neden olmuştur. Tarım, insanların toprağı işlemelerine, havyaların gücünden yaralanmalarına yol açmış ve verimlilik geçmişe göre büyük ölçüde artmıştır. Bu Verimlilik artışı da, ürün fazlasına neden olmuştur. Artık insanlar kendilerine yetecek kadar üretimin dışında, artık ürün üretmeye başlamışlardır.²⁶ Toprağın işlenmeye başlaması ile zamanla, toprak üstünde çalışan bir üretici sınıf, bir de elde edilen ürüne el koyan ve çalışan üzerinde mülkiyete sahip bir sınıf meydana gelmiştir. Bu dönem de, çalışmayı gerektiren tüm alanların sadece kölelere yaptırılması, kölelerin dışındakilerin ise sanat, spor gibi uğraşlarla meşgul olması söz konusudur²⁷.

Feodal sistemde ise, toprağın temel üretim aracı olarak büyük toprak sahiplerinde bulunduğu, her toprak ağasının bir yukarıdakine bağlı olduğu, toprak mülkiyetinin belli bir hiyerarsi içinde, bir alttaki toprak ağasına aktarıldığı ortaçağa özgü bir üretim şeklidir. Feodal dönemin kölecisi sistemden farkı, çalışan kişinin sömürülme başka bir deyişle artı ürününe el konma biçimidir. Kölecisi sistemde yaşadığı topraktan ve ailesinden ayrılan köle bir meta gibi alınıp satılabiliyorken, feodal dönemde serf, [doğumdan itibaren] bir efendiye kişisel olarak bağlanan ve köle «lekesiyle» damgalanmış bu kimseler toprakla birlikte alınıp satılabilir bir duruma gelmiştir²⁸.

Sanayi Devrimi'nin bir sembolü olarak algılanan "Buhar Makinesi"nin bulunması üretim sistemlerinde bir devrim yaptı. Bu bakımdan Sanayi Devrimi tanımlanırsa, "1768'de James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan, daha sonra da bir dizi teknolojik gelişmeyi, hızlı kentleşme sürecini, ekonomik, siyasal, kültürel kurumlaşmaları ve değişimi gerçekleştiren döneme Sanayi Devrimi" denir. ***Sanayileşme, makineleşmeyi kapsayan birinci Sanayi Devrimi ile başlamış ve ardından otomasyona geçişi ifade eden ikinci Sanayi Devrimi, bilişim ve iletişim teknolojilerine geçişle tanımlanan üçüncü endüstri sanayi devrimi ile devam etmekte olan bir süreçtir.*** Yoğun bir şekilde işbölümü ve sermaye birikimini kaçınılmaz kılan

²⁵ Sezal, İhsan, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınevi, Ankara, 2003, s. 205–206.

²⁶ Sezal, a.g.e., s. 206.

²⁷ Türkiye'de Çalışma Hayatında Esnek Çalışma, <http://www.belgeler.com/blg/16op/turkiye-de-calisma-hayatinda-esnek-calisma-flexible-labour-in-working-life-in-turkey>, s. 7.

²⁸ Türkiye'de Çalışma Hayatında Esnek Çalışma, <http://www.belgeler.com/blg/16op/turkiye-de-calisma-hayatinda-esnek-calisma-flexible-labour-in-working-life-in-turkey>, s. 9.

endüstrileşme süreci, sadece üretim ilişkilerini değil aynı zamanda büyük bir toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir²⁹.

Sanayileşme olgusu, öncelikle makineleşmeyi kapsamaktadır. Sanayi Devrimi'nin ilk aşamasında buharlı makinelerin dokuma tezgâhlarına eklenmesi ile üretim kesintisiz devam etmiş ve üretimde standartlaşma söz konusu olmuştur. Üretim kitlesel üretime dönüşmüş ve fabrikalar açılmıştır. Daha önce toprakta çalışan büyük bir emek yığını ücretli çalışan olarak bu yeni dönemde fabrikalarda yerini almıştır. Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında üretim araçlarına sahip olanlar tarafından, aşırı karlılık gayesi ile çok düşük ücretle (sefalet ücreti veya "Ücretin Tunç Kanunu"), ağır çalışma koşullarında özellikle kadınların ve çocukların çalıştırılması bu dönemin en belirgin özellikleridir. Yaşanılan bu dönem vahşi kapitalist bir çağdır. Erkekler, kadınlar ve çocuklar sürekli vardiyalar halinde güce gündüz 12 saati aşkın çalışıyorlardı. İşgüçlerini [emeklerini] belirli bir süre karşılığında fabrika sahiplerine [sermaye sahiplerine] kiralayan üretim araçlarından yoksun olan bu yoksul kesimler "işçi sınıfı" olarak adlandırılan bir kitleyi oluşturdu³⁰.

Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kapitalizm, kapitalist ilişkilerden meydana gelen bir süreç ve her şeyden önce her şeyiyle bir sömürü sistemidir. Üretimin temelinde de bu sömürü mekanizması bulunmaktadır. Bu sisteminde doğasında olan sınıf çatışmasının dinamikleri üretim sistemindeki değişimi belirleyen en önemli faktördür. Üretim sistemindeki değişim, kâr maksimizasyonuna, bunun için de işçi sınıfının ekonomik, sosyal, ideolojik ve siyasal açılardan kontrol altına alınmasına dayanmaktadır³¹. Bu anlayışta "homoeconomicus" yani iktisadî insan anlayışı hâkim olduğundan, çalışanın menfaatinden ziyade kapitalistlerin menfaati ön planda tutulur. Bu anlayışta kişi kendi menfaatlerini maksimize etmek için çalışır; dolayısıyla başka insanlara da fayda sağlar. Ancak bu anlayışta, hedefe ulaşmak için her yol mubah görüldüğünden işçi hakları optimal anlamda yerine getirilmemektedir.

²⁹ Kocabaş, Fatma, "Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10, Haziran 2004, <http://sbe.dumlupinar.edu.tr/10/33-53.pdf>, (15.04.2011), s. 6-9.

³⁰ Lordoğlu, Kuvvet. Nurcan. Özkaplan ve Mete, Törüner, *Çalışma İktisadı*, Beta Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 21.

³¹ Lordoğlu ve diğerleri, a.g.e. , s. 22.

4.1. Sanayi Devrimi Öncesi Çalışma Olgusu

Sanayi Devrimi öncesi dönemde günümüzdeki anlamıyla bir çalışma sözü konusu değildir ve bu dönem insanı, daha çok doğal yaşam süreci içinde hayatîyetlerini sürdürmekte ve daha çok fizyolojik ihtiyaçları karşılayacak bir ihtiyaç algısıyla orantılı çalışma mekanizması içinde bulunmuşlardır. Bu dönemdeki çalışma hayatı, ilkel bir yaşam tarzına yakın olan tarım ve köy hayatı dönemi olarak ifade etmek mümkündür. Yine bu dönem Avrupa açısından düşünülecek olursa tam anlamıyla bir çatışma dönemidir. Sanayi devriminden sonra 1800'lü yıllardan günümüze kişi başına düşen milli gelirin yaklaşık 15-20 kat arttığı, sanayi ve ticaretin yeni bir döneme girdiği³² yıllara kıyasla,³³ 18. yüzyılın son dönemleri, İngiltere'de tarımın ön planda olduğu, kırsal yerleşimlerde yaşayan insanlar arasında ciddi anlamda gelir dağılımı adalesizliğinin var olduğu, yaşam standartlarının her geçen gün daha da gerilediği, üretimdeki durgunluğa rağmen nüfusun artmaya devam ettiği, Napolyon savaşlarının Fransa'yı hezime uğrattığı yıllar olarak değerlendirilebilir.³⁴

Sanayi Devrimi öncesinde yaşayan toplumlarda tek kaygı günü kurtarma kaygısıdır ve ekonomik faaliyetler sadece var olmak için gerçekleştirilmektedir. Sosyolojik olarak yaşam köylerde devam etmekte, şehirlerde ise zanaatkarlar atadan kalma ve geleneksel usullerle topluma hizmet vermektedirler.³⁵ Bu dönem ev ve iş hayatının birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı, iç içe olduğu, herkesin sadece kendi gereksinimini karşılayacak kadar mal ve hizmet ürettiği, kadınların çoğunun hizmetçilik ve çocuk bakıcılığı gibi ev işlerinde çalıştığı, yükselen yiyecek fiyatlarına rağmen işçilere ödenen ücretlerin düşük olduğu³⁶ dönemdir.³⁷

³² Veblen Thorstein, **Imperial Germany and the Industrial Revolution**, The Macmillan Company, USA, 2006, s. 175.

³³ Zanden Jan Luiten Van, **The Long Road To the Industrial Revolution, The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800**, Hotei Publishing, Netherlands, 2009, s. 1.

³⁴ Tilly Louse A., "Rural England, Poverty, and the Institution of Service. A Review Article", **Comperative Studies in Society and History**, Cambridge University Press, Vol 28, No 2, 1986, s. 240.

³⁵ Keser, a.g.e., s.10.

³⁶ Grantham G.W., "Divisions of Labour: Agricultural Productivity and Occupational Specialization, in Pre-Industrial France", **The Economic History Review**, Vol 46, No 3, 1993, s. 478.

³⁷ Baiget Elizabeth, "Work, Family and Household, Women in Nineteenth Century Vadstena", Blackwell Publishing, **Swedish Society for Anthropology and Geography**, Vol 70, No 3, 1988, s. 337.

Sanayi Devrimi dönemlerden özellikle 16., 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'da var olan mesleklere bakıldığında, kentlerde hangi tür mesleklerin yaygın olduğu çok rahat anlaşılacaktır. Bu dönem, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam edecek olan ekonomik gelişme ve modernleşme sancısının çekildiği, toplumsal ekonomide fabrika ya da firmadan ziyade bireyin rol oynadığı, bireylerin günlük işlerde çalıştığı, yarın kaygısının olmadığı, biracılık, ekmekçilik, kasapçılık ve meyhanecilik gibi günlük ihtiyaçları karşılamaya yönelik mesleklerin yaygın olduğu³⁸, Avrupa'nın en zengin şehirlerinde bile yapılan çalışmalara rağmen³⁹, yoksulluk ve kıtlığın var olduğu, kıtlık yıllarında diğerlerine nazaran daha fazla hasat yapmış olan çiftçilerin zengin olarak kabul edildiği, diğerlerinin ise sefalet içerisinde yaşadığı, doğum sırasında ya da sonrasında meydana gelen çocuk ölümlerinin ve doğum kontrolünün fazla olduğu^{40/41} dönemdir. Bütün bunlar değerlendirildiğinde, bu dönemdeki çalışma hayatı, iki kutuplu yaşam tarzını göstermektedir. Yani üst tabaka (upper class) ve alt tabaka (under class)nın sınırlarının kalın çizgilerle çizildiği bir dönemdir.

Avrupa'nın Sanayi Devrimi öncesindeki dönemin sıkıntılarını daha fazla hissettiği söylenmektedir. Bu duruma çarpıcı bir örnek verilecek olunursa, halkın tükettiği diğer tüketim maddelerinden ziyade yiyecek ve petrol gibi ürünlerin fiyatlarında meydana gelen aşırı artış insanların alım gücünü olumsuz yönde etkilemiş ve insanlar besin maddesi olarak sadece ekmek yemeğe mahkum edilmişlerdir^{42/43/44}. Yine bu dönemde ilkel toplumlarda var olan avcılık, atıcılık ve toplayıcılık kültüründen, Roma İmparatorluğu döneminde kişisel servet ve özgürlüklere ulaşmaları hemen hemen mümkün olmayan köle emeğine dayalı üretimin varlığından, feodal toplum düzeninde tarımla geçinen bir arazi üzerine yapılmış şatolarda yaşayan

³⁸Patten John, "Urban Occupations in Pre-Industrial England", Blackwell Publishing, **Transactions of the Institute of British Geographers**, 1977, ss. 296, 297.

³⁹Solar Peter M., "Poor Relief and English Economic Development before the Industrial Revolution", **The Economic History Review**, Vol 48, No 1, 1995, ss. 1-10.

⁴⁰Cohen Joel E., "Childhood Mortality, Family Size and the Birth Order in Pre-Industrial Europe", **Demography**, Vol 12, No 1, 1975, ss. 35, 36.

⁴¹Knodel John, "Natural Fertility in Pre-Industrial Germany", **Population Studies**, Vol 32, No 3, 1978, s. 481.

⁴²Woodward Donald, "Wage Rates and the Living Standards in Pre-Industrial England", **Oxford University Press**, 1981, s. 29.

⁴³Brown Phelps and Hopkins, "Seven Centuries of the Prices of Consumables", 1956, ss. 183-188.

⁴⁴Hill C., **Reformation to the Industrial Revolution**, London, 1967, s. 64.

beyliklerden de bahsetmek mümkündür^{45/46}. Bu dönemlerde günümüzdeki anlamda ideal bir çalışma hayatından ve çalışanların sosyal haklarından bahsetmek mümkün değildir.

4.2. Sanayi Devrimi Döneminde Çalışma Olgusu

Sanayi Devrimi'nin önemli bir faktörü olan James Watt'ın 1768 yılında buhar makinesini icat etmesiyle sembolleşen sanayileşme süreci, toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Emek yoğun üretim sisteminden, sermaye yoğun üretim sistemine geçiş olarak da nitelendirilen sanayileşme, beraberinde teknolojiyi de kullanıma sunmuş, teknoloji ve teknolojik yenilik, ekonomilerin rekabet gücünü belirleyen esas etmenler arasında yer almış ve sanayileşmiş ülkeler de teknolojiyi üretebilen ve kullanan ekonomiler olarak ele alınmaya başlanmıştır⁴⁷. Bu bağlamda, Sanayi Devrimi ile başlayan ve önu alınamaz bir gelişim süreci olarak karşımıza çıkan teknolojik gelişmelerden de bahsetmek yerinde olacaktır.

4.2.1. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler sosyal politikanın gelişim sürecini oldukça yakından etkilemiştir. Önceleri beden gücü ile üretim yapılırken iş kazaları fizyolojik olarak vuku bulmaktaydı ve bu vakalar için sosyal politikanın bir alt dalı olan sosyal güvenlik tedbirleri sadece fizyo-terapi noktasında işlevini yürütmekteydi. Ancak teknolojinin getirdiği yenilikler, yeni hastalıkları da beraberinde getirmeye başlamıştır. Örneğin, asbest, quartz, radyasyon gibi faktörler teknolojinin getirdiği yan etkilerdir ve bu faktörler insanlarda ölüme götürebilen meslek hastalıklarını beraberinde getirmişlerdir. Bu gibi hastalıklar, sosyal güvenlik kurumuna hem yüksek maliyetli harcamaları yüklemiş hem de kanser vakalarını artırmıştır⁴⁸.

4.2.1.1. Teknolojinin Gelişim Süreci

Batıda teknolojinin miladı Sanayi Devrimidir. Sanayi Devrimi ile teknolojik yeniliklerin önlenemez bir gelişme süreci başlamakla birlikte, bununla

⁴⁵ Keser, a.g.e., ss. 11-14.

⁴⁶ Erkul İhsan, **Sosyal Politika Dersleri**, Birinci Cilt, Yörük Matbaası, İstanbul, 1983, s. 46.

⁴⁷ Çelik Neslihan, "Gelişmekte olan Ülkelerin Sanayileşme Süreçlerinde Teknolojik Öğrenme Deneyimleri: Güney Kore Örneği ve Çin'in Yetiştirme Çabaları", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 2009, s. 92.

⁴⁸ Ören, agm. s.35

paralel olarak da sosyal politika uygulamaları da ister istemez bir gelişme sürecine girmiştir. İlk sosyal politika uygulamaları dar anlamda, yani işçilerin haklarıyla ilgili olmuş ve sendikal faaliyetler, önceleri illegal olarak, bilahare meşru zeminde bir gelişme sürecine girmiştir.

Sanayi Devrimi iki aşamalı olarak meydana gelmiştir. Birincisi 1870 yılına kadar olan makine devrimi, ikincisi ise bu tarihten itibaren başlayan teknolojik devrimdir.

Sanayi devriminde üretim araçlarında nitelik ve nicelik olarak meydana gelen gelişmeler ve değişimler; yani emek yoğun üretim sistemlerinden, sermaye veya teknoloji yoğun üretim sistemlerine geçişler, beraberinde imalathanelerden devasa fabrikalara geçişleri başlattı. Böylece sanayileşmede bir dönüm noktası başladı. Artık nüfusun üretim ayağını oluşturan işçi sınıfı şekil değiştirmek durumunda kaldı. Yani üretim emek yoğunundan, sermaye veya teknoloji yoğununa yönelmeye başladı.

1784 yılında James Watt, bir fabrikada bütün tezgâhların bağladığı buharlı bir makineyi yapmayı başardı. 1807 yılında ilk defa buharlı gemi icat edildi. 1814'te de ilk buharlı lokomotif yapıldı. Böylece XVIII. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılda hızlanan sanayi devrimi, bilimle tekniği birleştirdi. Yeni sosyal ve ekonomik gelişmeleri beraberinde getirdi. İngiltere'de ilk demir yolu 1830 yılında Manchester ile Liverpool şehirleri arasında açıldı (Sander ve Armaoğlu, 2010).

Bilim, teknoloji ve sanayi politikalarının, ülkelerin refah seviyesini doğrudan etkileyen politikalar olarak, ülkelerin sanayileşme sürecinde, ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmada oldukça önemli işlevleri olduğu söylenebilir.⁴⁹ Bu çerçevede ülkelerin küreselleşme bağlamında uygulayacakları politika tercihleri arasında sanayileşme stratejisinin nasıl uygulanacağını belirlenmesi oldukça önemlidir. Çünkü sanayileşme süreci, toplumların sosyal, ekonomik, siyasal ve hatta kültürel yapılarında reform niteliğinde değişimler yaratan bir olgudur. Bu nedenle sanayileşme süreci, geçmişten günümüze kadar kalkınmanın temel unsuru olarak görülmüştür. Ancak sanayileşme süreci beraberinde bir takım sosyal sorunları da getirdiğinden bu süreci sadece ekonomik kalkınma olarak okumak doğru değildir. Yaşam standartlarında sağladığı artışla sanayileşme ve kalkınma birbirini tamamlamakta ve birbirinden etkilemektedir.^{50/51} Adam Smith

⁴⁹ Çelik, a.g.e., s. 92.

⁵⁰ İzgi Berna Balcı ve Özpolat Aslı, "Küreselleşen Devletin Değişen Rolü ve Sanayileşme Üzerine Tartışmalar", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2008, s. 230.

(1776)'in de ifadesiyle yine sanayileşme sürecinde önemli olan sahip olunan insan kaynağını etkili bir şekilde kullanmaktır⁵². Bunu daha belirgin bir şekilde Adam Smith şöyle ifade etmiştir⁵³:

“Yoksulluğun tolere edilebilir düzeye indirildiği tüm ülkelerde her kanaat önderi ve işletmeci çalıştırabileceği kadar insan kaynağını kullanır. Sahip olduğu fırsatlara rağmen bu kaynağı yeterince kullanmayanlar ise çılgın olmalıdırlar. Üstlerinin şiddetine maruz kalmaktan korkan talihsiz ülkelerde ise işletmeciler, insan kaynağının büyük bir çoğunluğunu toprak altına gömmektedir. Hindistan gibi birçok Asya ülkesinde durum böyledir.”

Tarih insan yaşamına şekil veren birçok olayla doludur. Batıda gerçekleşen Fransız ihtilali, Reform ve Rönesans süreçleri bunlardan bazılarıdır. Ekonomi tarihinde ise meydana gelen en önemli gelişme Sanayi Devrimidir. Sanayi İnkılabı'nın yansımaları yıllarca sadece Batı'da değil, dünyanın birçok yerinde hissedilmiş ve Sanayi İnkılabı endüstri öncesi toplumda var olan tarım toplumuna direniş olarak ortaya çıkmıştır⁵⁴.

Emek yoğun üretim sisteminin yerin ikame edilen sermaye yoğun üretim sistemi; diğer bir ifadeyle buhar gücünün insan gücünün yerini aldığı sanayi devrimiyle, küçük zanaat, tezgah ve atölye üretiminin yerini kitle ve seri üretimin yapıldığı fabrika üretimi almıştır.^{55 56} Buhar makinasının bulunmasıyla başlayan ve “I. Endüstri Devrimi” adı verilen bu süreçte insan ve kullandığı üretim araçları arasındaki ilişkilerde büyük bir değişim meydana gelmiştir. Bu değişim esnasında yıkılan zanaat tipi üretiminin usta ve kalfaları kitle üretiminin vasıflı insan gücünü oluşturmuştur. Dolayısıyla endüstrileşmeyi ya da diğer bir ifadeyle sanayileşmeyi genellikle büyük işletmelerde hammaddeden mamül maddesi meydana getirmek için yapılan ve kullanılan araçlar olarak tanımlamak mümkündür. Maddelerin kullanımını yalnız, su, rüzgar ve hayvan gücü ile değil; otomasyon ve motor kuvveti sayesinde kalkınmayı ve

⁵¹ Jones Charles I., “Was an Industrial Revolution Inevitable? Economic Growth Over the Very Long Run”, **Advances in Macroeconomics**, Volume 1, Number 2, 2001, s. 1.

⁵² Long J. Bradford De ve Shleifer Andrei, “Princes and Merchants: Europeand City Growth before the Industrial Revolution”, **Journal of Law and Economics**, Vol 36, No 2, 1993, s. 671.

⁵³ Smith Adam, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, 1776.

⁵⁴ Vries Jan De, “The Industrial Revolution and the Industrious Revolution”, **The Journal of Economic History**, Vol 54, No 2, 1994, ss. 249-252.

⁵⁵ Keser, a.g.e., s. 15

⁵⁶ Talas Cahit, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politka Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992, s. 36.

gelişmeyi gerçekleştirmesi, sanayileşmeyle beraber hızlı bir fabrikasyon, ambalaj, rekabet ve serbest piyasa sistemini de ortaya çıkarmıştır⁵⁷.

Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirmiş olduğu sanayileşme kavramı, dar anlamda mal üretiminde makine kullanılması ve milli gelir içerisindeki sanayi payının belirli bir seviyeye ulaşması; geniş anlamda ise üretim kalitesinin yükseltilmesi, yeni üretim tekniklerinin uygulamaya konulması, azalan maliyet sonucu üretimin toplumsal yaşamda ve çalışma yaşamında meydana getirdiği değişiklik olarak ele alınabilir.⁵⁸ Büyümenin ve kalkınmanın motoru olan⁵⁹ Sanayi Devrimi sonrasında değişen toplumsal ve sosyolojik şartlar çalışma yaşamında da değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişiklikler şöyle özetlenebilir⁶⁰:

- Fabrikasyon ve üretim süreciyle beraber ev ve iş hayatı köklü bir biçimde birbirinden ayrılmıştır.

- Sanayileşmeyle beraber teknoloji kavramı ortaya çıkmış ve teknolojik işbölümü zorunlu hale gelmiştir.

- Endüstri medeniyeti verimlilik, sermaye ve rekabet olgularını da gündeme getirmiştir.

- Yaşanan toplumsal değişimle beraber tarımsal toplumdan fabrika toplumuna geçiş yapılmış ve köylerden kentlere kitlesel göçler yaşanmış ve kentler cazibe merkezi haline gelmeye başlamıştır. Ancak bu göçler kentleşme, çevre kirliliği, eğitim, sağlık ve hizmet problemlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.

- İnsanlık hayatını artık makinaların işleyişi ve ritmine göre uydurmaya başlamış ve hayat daha düzenli ve planlı bir hal almıştır⁶¹.

- Sanayileşmeyle ortaya çıkan fabrikalaşma olgusu haftalık çalışma saatleri ve izin gibi kavramların tartışılmasına ortam hazırlamıştır. Buna paralel olarak işçi haklarını savunmak için sendikalaşma süreci ivme kazanmıştır.

Bütün bu değişimler çalışma sosyolojisi olgusunu ve bu olgunun faktörleri olan “kentleşme, ötekileştirme, soyutlanma, dışlanma,

⁵⁷ Tunçkan Ergun, “Endüstrileşme Olgusu ve Endüstriyel Reklamcılık, **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı 5, No 2, 2008, ss. 113, 114.

⁵⁸ Arısoy İbrahim, “Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi”, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt 14, Sayı 1, 2005, s. 45.

⁵⁹ Terzi Harun ve Oltulular Sabiha, “Türkiye’de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı 5, No 2, 2004, s. 219.

⁶⁰ Keser, a.g.e., ss. 14-21.

⁶¹ Toffler Alvin, **Üçüncü Dalga**, Çev. Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 307.

yalnızlaşma” gibi olguları ve bu olguların etkilediği insanlarda psikolojik sorunları da beraberinde getirmiştir.

4.3. Sanayi Devrimi Sonrası Dönemde Çalışma Olgusu

Sanayi Devrimini sonrası dönemde ağır sanayi, fabrikasyon ve üretime dayalı ekonomiden üçüncü olarak hizmet ve bilgiye dayalı üretime geçilmiştir. Dolayısıyla endüstriyel üretimin yerini ulaşım ve hizmet sektörü ile bilgi üretimi almıştır.⁶² Endüstri sonrası meydana gelen ekonomik hareketlilik evrensel olmasından ziyade bölgeseldir. Yine bu dönemde nüfus artışı, tarımdan elde edilen gelirin düşüklüğünden dolayı durağanlaşmış fakat sanayileşmeyle bebaber oluşan üretim ve çalışma hayatı sebebiyle gerilemeye başlamıştır. Hizmet sektöründe meydana gelen gelişimle beraber bölgesel anlamda ekonomik hareketlilikler ve ⁶³ özellikle Avrupa’da bu sektörlerde çalışmak için güneyden kuzeye doğru ayrımcılıkla sonuçlanan göç dalgası da yaşanmıştır⁶⁴.

Endüstri sonrası meydana gelen bu dönemde toplumsal değişim hız kazanmış ve hayatın önemli bir aşaması olan günümüz “gençliği” bu dönemin toplumsal bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Endüstri öncesi dönemde bilgi sadece tecrübeyle kazanılırken endüstri sonrası dönemde ise teknoloji ve otomasyonun gelişmesine paralel olarak bitmeyen bir yetişkinlik dönemi olarak algılanan gençlik döneminde, var olan kültürel değerlerin reddedilmesi, kimlik arayışı, taciz ve tecrübe etme duygusu ön plana çıkmaya başlamıştır. Böyle bir gençliğin ortaya çıkışı aileler üzerinde de etkili olmuş ve aileler kuşak farkının olumsuz etkilerini aza indirmek için sahip olunan toplumsal normları tekrar gözden geçirmeye başlamıştır⁶⁵.

Sanayi İnkılâbı sonrası baş döndürücü bir gelişim süreci başlamıştır. Bu süreçte insanlardan farklı olarak, kullanıcısı tarafından kontrol edilebilen ve programlar sayesinde çalışan bilgisayar da yine Sanayi İnkılâbı sonrası dönemin bir ürünü olarak ele alınabilir. Dolayısıyla bu dönemin en büyük özelliği sanayi devrimiyle ortaya çıkan kas gücünden zihin gücüne

⁶² Bozkurt, a.g.e., ss.36-38.

⁶³ Keinath William F., “The Spatial Component of Post Industrial Society”, **Economic Geography**, Vol 61, No 3, 1985, ss. 223, 224.

⁶⁴ Backlund Ann Katrin, “Post Industrial Division of Labour as A Systematic Barrier for Immigrant in the Swedish Labour Market”, **Human Geography**, Blackwell Publishing, Vol 85, No 1, 2003, s. 39.

⁶⁵ Gunter B. G. ve Moore Harvey A., “Youth, Leisure, and Post-Industrial Society: Implications for the Family”, **The Family Coordinator**, Vol 24, No 2, 1975, ss. 199, 200.

geçilmesidir. ⁶⁶ Bu anlamda endüstri sonrası dönemi başta bilgisayar, telefon, mikroişlemciler hatta genetik mühendisliği biliminin ortaya çıktığı bilgi teknolojileri çağı olarak nitelenmek yanlış olmayacaktır⁶⁷. Ayrıca paramızı aldığımız ATM makinası, cep telefonu, televizyon, mikrodalga fırın, fotoğraf sanatı ve fotoğrafçılık⁶⁸ da bu teknoloji çağının diğer önemli ürünlerindedir⁶⁹.

Çalışma kavramı açısından değerlendirilecek olursa yeni toplumun merkezinin imalattan bilgiye kaymasına paralel olarak bilgi ve enformasyon sektörü ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak da iş günü giderek kısalmaya başlamıştır⁷⁰. Enformasyon teknolojisinin en önemli çıktısı olan bilgisayarla beraber hem ulusal hem de uluslararası bağlantı kurabilecek olan insanoğlu, dünyayı küçük bir işyeri haline getirmiş ve üretimden ziyade boş zaman kullanımı ve tüketim bu dönemde toplumun odak noktası olagelmıştır⁷¹. Bu dönem yine sanayi öncesi dönemden farklı olarak çalışma yaşamına uyum amacıyla örgütlerde ve işletmelerde de değişimin yaşandığı bir dönemdir⁷². Belirtilen tüm bu gelişmeler çalışmanın geleneksel anlamından uzaklaşarak yeni çalışma modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tele çalışma ve evde çalışma kavramları geleneksel çalışma yaşamına alternatif olarak ortaya çıkmışlardır. Bu çalışma şekilleri piyasaya giremeyen kadınlar ve özürülüler için önemli fırsat oluşturmuş, birey daha fazla boş zamana ve serbestliğe sahip olmuştur. Fabrika tarzı örgütlenmelerden ziyade işyerinde çalışma saati kavramını ortadan kaldıran daha esnek örgütlerin ortaya çıkışı da hatta ve hatta ev hayatının iş hayatına dönüştürülmesi de yine bu dönemde gerçekleşmiştir⁷³. Çalışma hayatında ve ekonomide meydana gelen bu dönüşümü eğitim ve sağlık hizmetlerinin artışı takip etmiş ve bu

⁶⁶Feenberg Andrew, "Post-Industrial Discourses", **Theory and Society**, Vol 19, No 6, 1990, ss. 709, 710.

⁶⁷ Aneesh A., "Skill Saturation: Rationalization and Post Industrial Work", **Theory and Society**, Vol 30, No 3, 2001, s. 363.

⁶⁸ Flusser Vilem, "The Photograph As Post Industrial Object: An Essay on the Ontological Standing of the Photographs", **Leonardo**, Vol 19, No 4, 1986, s. 329.

⁶⁹ Krohn Lisa ve McKoy Michael, "Beyond Beige: Interpretive Design for the Post-Industrial Age", **Design Issues**, Vol 5, No 2, 1989, s. 112.

⁷⁰ Keser, a.g.e., s. 23.

⁷¹ Kumar Kristan, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çev. Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, 1999, ss.187-189.

⁷² Huber Georher P., "The Nature and Design of Post-Industrial Organizations", **Management Science**, Vol 30, No 8, 1984, ss. 928, 929.

⁷³ Keser, a.g.e., ss. 24-25.

artış çocuk ölümlerini de ciddi anlamda azaltarak hayat beklentisini yükseltmiştir⁷⁴.

Sanayi Devrimii sonrasında gelişmiş ülkeler fizyolojik çalışmadan ziyade zihinsel çalışmayı ön plana almışlardır. Diğer bir ifadeyle fiziksel çalışmanın yerine zihinsel çalışma ikame edilmiş ve bilgi ve bilgiye dayalı “Bilgi Teknolojisi” ön plana alınmıştır. “Bilgi Çağı” olarak da adlandırılan bu önü alınamaz gelişim süreci, “Üç Sektör Kanunu” olarak adlandırılan kalkınma evrelerine bir yenisini katmıştır. Bu bağlamda, kalkınma süreci tarım sektöründen, sanayi sektörüne; sanayi sektöründen, hizmet sektörüne; hizmet sektöründen “Bilgi Sektörü”ne geçiş dönemi başlamıştır. Bu süreç, Japonların “Kaizen” olarak isimlendirdiği sürekli değişim ve sürekli gelişme olgularıyla anlam kazanan istikrarlı büyüme ve kalkınma anlayışını beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

Çalışma kavramı Sanayi Devrimii’ndan önce, Sanayi Devrimii dönemi ve Sanayi Devrimii’ndan sonrası dönem olarak üç önemli bir süreç geçirmiştir. Çalışma olgusu bu dönemlerde bir tekâmül yaşamış ve geçmişten günümüze uzanan bu gelişme sürecinde sürekli değişim ve sürekli gelişme felsefesiyle önü alınamaz bir seyir izlemiş ve izlemeye de devam etmektedir. Bu gelişme sürecinden gelinen noktaya bakıldığında, çalışma olgusu fiziksel çalışmadan zihinsel çalışmaya bir atılım dönemi yaşamıştır. Bu atılım döneminde çalışma olgusu “Zihinsel Çalışma” bağlamında değer kazanmış ve “Bilgi Çağı”, önceki dönemlerde kalkınmanın göstergesi olan ve “Üç Sektör Kanunu” diye adlandırılan, “Tarımdan, Sanayiye; Sanayiden Hizmet Sektörüne; Hizmet Sektörüne geçiş denen ve nihaî anlamda hizmet sektöründe yoğunlaşmış olmanın bir “kalkınma” göstergesi olarak algılandığı dönemlere bir son vermiştir. Bu anlamda Bilgi Çağı, insanı ön plana çıkararak küresel anlamda en değerli üretim faktörünün “insan” olduğunu ve insanın yerine hiçbir teknolojinin ikame edilemeyeceğini vurgulamıştır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, beşerî ve sosyal sermaye bağlamında insana yapılan yatırım sayesinde, “nitelik” gücünün; diğer bir ifadeyle “vasıf” gücünün arttırılarak kalkınmanın geçmiş zamanlardan daha hızlı ve kaliteli bir şekilde ivme kazanacağı anlaşılmıştır.

⁷⁴Victor R. Fuchs, “Economics, Health and Post-Industrial Society”, **The Millban Memorial Fund Quarterly**, Health and Society, Blackwell Publishing, Vol 57, No 2, 1979, s. 154.

Küreselleşme olgusunun da önemsedığı nitelik meselesi, rekabetin esas alındığı iş piyasasında en önemli faktör haline gelmiştir. Artık iş piyasaları beden gücünden ziyade CNC tezgâhları gibi veya daha ileri düzeydeki otomasyon sistemleri gibi “sibernomics” dünyasının ihtiyaç duyduğu zihinsel gücü yüksek vasıflı elemanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda küresel rekabet gücüne oryantasyon sağlamak isteyen ülkelerin beşeri ve sosyal sermayeye ve bu sermayelerin faaliyetleri olan Ar-Ge çalışmalarına önem vermeleri ve yatırım yapmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, yani bu sermayelere yatırım yapılmadığı takdirde, artık demode olan “Üç Sektör Kanunu”ndan “Bilgi Çağı” sıçrama yapılması mümkün olmayacaktır ve ülkelerin rekabet güçleri oldukça zayıf bir hale gelecektir.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, Orhan, Hasan Yüksel, "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi", Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt:48, Sayı:553, 2011

ALKİN, Kerem, TSPAKB’de yayınlanan “GENEL EKONOMİ”, http://www.ecoyatirim.com.tr/dosyalar/genel_ekonomi_temel_1.pdf , Erişim Tarihi: 12.06.2012

ANEESH, A., “Skill Saturation: Rationalization and Post Industrial Work”, Theory and Society, Vol 30, No 3, 2001

ARISOY, İbrahim, “Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi”, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt 14, Sayı 1, 2005

BACKLUND, Ann Katrin, “Post Industrial Division of Labour as A Systematic Barrier for Immigrant in the Swedish Labour Market”, Human Geography, Blackwell Publishing, Vol 85, No 1, 2003

BAIGET Elizabeth, “Work, Family and Household, Women in Nineteenth Century Vadstena”, Blackwell Publishing, Swedish Society for Anthropology and Geography, Vol 70, No 3, 1988

BOZKURT Veysel, Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği, Alesta Basım Yayın, Bursa, 2000

BROWN, Phelps and Hopkins, “Seven Centuries of the Prices of Consumables”, 1956

COHEN, Joel E., Childhood Mortality, Family Size and the Birth Order in Pre-Industrial Europe, Demography, Vol 12, No 1, 1975

CORNFIELD, Daniel B. ve Hodson Randy, Worlds of Work, Building an International Sociology of Work, Plenum Publishers, 2002

ÇELİK, Neslihan, "Gelişmekte olan Ülkelerin Sanayileşme Süreçlerinde Teknolojik Öğrenme Deneyimleri: Güney Kore Örneği ve Çin'in Yetiştirme Çabaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009

DEMREN, Sevil İdil, "Zorlamadan ve Zorlanmadan Yaşamak: Sevdiğiniz İş Yapın", *Kaynak Dergisi*, Sayı 11: 2002

EDGELL, Stephen, *The Sociology of Work, Continuity and Change in Paid and Unpaid Work*, Sage Publications, 2006

ERKUL, İhsan, *Sosyal Politika Dersleri, Birinci Cilt*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1983

FEENBERG, Andrew, "Post-Industrial Discourses", *Theory and Society*, Vol 19, No 6, 1990

FLUSSER, Vilem, "The Photograph As Post Industrial Object: An Essay on the Ontological Standing of the Photographs", *Leonardo*, Vol 19, No 4, 1986

GRANTHAM G.W., "Divisions of Labour: Agricultural Productivity and Occupational Specialization, in Pre-Industrial France", *The Economic History Review*, Vol 46, No 3, 1993

GRINT, Keith, *The Sociology of Work*, Blackwell Publishing, USA, 1998

GUNTER, B. G. ve Moore Harvey A., "Youth, Leisure, and Post-Industrial Society: Implications for the Family", *The Family Coordinator*, Vol 24, No 2, 1975

HILL, C., *Reformation to the Industrial Revolution*, London, 1967

HUBER, Georher P., "The Nature and Design of Post-Industrial Organizations", *Management Science*, Vol 30, No 8, 1984

İZGİ, Berna Balcı ve Özpolat Aşlı, "Küreselleşen Devletin Değişen Rolü ve Sanayileşme Üzerine Tartışmalar", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008

JAIN T. R., Khanna O.P., Grover M.L., Singla R.K., *Industrial Sociology, Economics and Management*, V.K. Publications, New Delhi, 2006

JONES, Charles I., "Was an Industrial Revolution Inevitable? Economic Growth Over the Very Long Run", *Advances in Macroeconomics*, Volume 1, Number 2, 2001

KEINATH, William F., "The Spatial Component of Post Industrial Society", *Economic Geography*, Vol 61, No 3, 1985, ss. 223, 224.

KENDALL, Diana, *Sociology in Our Times The Essentials*, Cengage Learning Products, USA, 2008

KESER, Aşkın, *Çalışma Psikolojisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2009

KNODEL, John, "Natural Fertility in Pre-Industrial Germany", *Population Studies*, Vol 32, No 3, 1978

KOCABAŞ, Fatma, "Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Haziran 2004, <http://sbe.dumlupinar.edu.tr/10/33-53.pdf>, Erişim Tarihi: 12.06.2012

KROHN, Lisa ve McKoy Michael, "Beyond Beige: Interpretive Design for the Post-Industrial Age", *Design Issues*, Vol 5, No 2, 1989

KUMAR, Kristan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev. Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, 1999

LANGTON, John, "Proletarianization in the Industrial Revolution: Regionalism and Kinship in the Labour Markets of the British Coal Industry from the

Seventeenth to the Nineteenth Centuries”, Transactions of the Institute of British Geographers, Blackwell Publishing, Vol 25, No 1, 2000

LONG, J. Bradford De ve Shleifer Andrei, “Princes and Merchants: Europeand City Growth before the Industrial Revolution”, Journal of Law and Economics, Vol 36, No 2, 1993

LORDOĞLU, Kuvvet, Nurcan Özkaplan, Mete Törüner, Çalışma İktisadı, Beta Yayınları 3. Baskı, İstanbul, 1999

MUIRHEAD, Russell, Just Work, Harvard College Publication, USA, 2004

ÖREN, Kenan, Sosyal Politika, Pelikan Yayınları, Ankara, 2011

SABUNCUOĞLU, Zeyyad, Çalışma Psikolojisi, Uludağ Üniversitesi Basımevi

SAVCI, İlkay, “Çalışma Yaşamı ile Çalışma Dışı Yaşam Alanlarının İlişkisi Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 54-4, 1999

SEZAL, İhsan, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınevi, Ankara, 2003

PATTEN, John, “Urban Occupations in Pre-Industrial England”, Blackwell Publishing, Transactions of the Institute of British Geographers, 1977

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, Türkçe Sözlük, Yapı Kredi Yayınları, 1995

SMITH Adam, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776

SOLAR, Peter M., “Poor Relief and English Economic Development before the Industrial Revolution”, The Economic History Review, Vol 48, No 1, 1995

SOYER, Serap, Çalışma Sosyolojisi, Saray Yayınları, 1996

TALAS, Cahit, Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politka Tarihi, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992

TERZİ, Harun ve Sabiha Oltulular, “Türkiyede Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki”, Doğuş Üniversitesi Dergisi, Sayı 5, No 2, 2004

TILLY Louse A., “Rural England, Poverty, and the Institution of Service. A Review Article”, Comperative Studies in Society and History, Cambridge University Press, Vol 28, No 2, 1986

TINAR, Mustafa Yaşar, Çalışma Psikolojisi, İzmir, 1996

TOFFLER, Alvin, Üçüncü Dalga, Çev. Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981

TUNÇKAN, Ergun, “Endüstrileşme Olgusu ve Endüstriyel Reklamcılık, Selçuk İletişim Dergisi, Sayı 5, No 2, 2008

TÜRKİYE’de Çalışma Hayatında Esnek Çalışma, <http://www.belgeler.com/blg/16op/turkiye-de-calisma-hayatinda-esnek-calisma-flexible-labour-in-working-life-in-turkey>

WATSON, Tony J., Sociology, Work and Industry, Routledge & Kegan Paul Paublication, USA, 2004

WOODWARD, Donald,” Wage Rates and the Living Standarts in Pre-Industrial England”, Oxford University Press, 1981

VEBLEN, Thorstein, Imperial Germany and the Industrial Revolution, The Macmillan Company, USA, 2006

VICTOR, R. Fuchs, "Economics, Health and Post-Industrial Society", The Millban Memorial Fund Quarterly, Health and Society, Blackwell Publishing, Vol 57, No 2, 1979

VRIES, Jan De, "The Industrial Revolution and the Industrious Revolution", The Journal of Economic History, Vol 54, No 2, 1994

ZANDEN, Jan Luiten Van, The Long Road To the Industrial Revolution, The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800, Hotel Publishing, Netherlands, 2009